

„И СПОМЕН, И КОПНЕЖ ЕДНОВРЕМЕННО...“: ЛИТЕРАТУРНИ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

АНТОЛОГИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДУША В СБИРКАТА „СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ“

**София Андреевна Бочарова. Санктпетербургски държавен университет
Елена Юриевна Иванова**

1. Увод

Стара Планина е най-големият планински масив в България. Освен природната си значимост, Стара Планина е прочута със своя фолклор. Хората, които живеят в многобройните селата в тази област на България, открай време предават историите, приказките и песните за миналото си на следващите поколения.

В Средния дял на Източна Стара Планина, близо до Сливен, се намира село Жеравна. От 1958 година Жеравна е архитектурен резерват и се посещава от над 20 000 туристи всяка година. В Жеравна са запазили дървени къщи, строени по време на Възраждането (XIX век), както и църкви, художествена галерия, библиотека, общо над 200 сгради със статут на архитектурен паметник. Сред тях е и къщата на Йордан Йовков, в която има музей, посветен на писателя. Тук той е роден на 9 ноември 1880 година, тук прекарва детските и юношеските си години.

Един от най-значимите български писатели от границата на XIX–XX столетие, Йордан Йовков (виж Приложение № 1) е описал в своите творби трагичните съдби на своите съотечественици. Той открива в тях силните, непоколебимите и гордите хора. Сбирката негови разкази „Старопланински легенди“ е в основата на тази беседа. Целта ни е да анализираме образите на героите от разказите на Йордан Йовков, да изследваме техните прилики и разлики и да открием закономерности при описанието на характерите на главните герои.

Първите му стойностни изяви като писател са свързани с военната тема. В началото на XX век Йовков участва в Балканската и Междусъюзническата война като командир на рота. Участието му във военните действия оказва най-сериозно влияние върху неговата личност и предопределя тематиката и персонажите в по-нататъшното му творчество. След завръщането си от войната Йордан Йовков публикува очерка за Балканската война „Утрото на паметния ден“, който е един вид рефлексия на писателя на тема преживяното по време на войната. З. Шанова пише: „Основно внимание Йовков отделя на разкриването на духовния облик на българския селянин във войнишкия шинел, за когото войната е тежкият, обаче задължителен труд“. (Шанова 2001: 30-34). Най-значимите си военни творби Йовков събира в излезлите през 1917 и 1918 година два тома „Разкази“.

Нашето внимание ще бъде съсредоточено върху сбирката „Старопланински легенди“.

През 1910 г. Йовков публикува разказа „Овчарова жалба“ с подзаглавие „Старопланинска легенда“ и именно от него започва историята на прочутия сборник с разкази на писателя, който разкрива основните мотиви на творчеството му: тъгата и трагизма в живота на българския народ

2. «Старопланински легенди» като народен епос

За да бъде разбрана по-добре идеята на автора, свързана със сборника „Старопланински легенди“, публикуван за първи път през 1927 г. (виж Приложение № 2), трябва да се анализира неговото заглавие. То отправя към топоса, в който се случват всички истории. Стара планина е родината на автора, земя, позната още от древността, която е преживяла завоевания, войни, герои и злодеи, живот и смърт, щастие и трагедии. Думата

"легенди" има много конотации, но така или иначе тя предполага истории за магии и герои, които са нереални, измислени,. Така Йовков сякаш се опитва да създаде митология на родното си място, описвайки миналото му и създавайки герои, чиито характери са надарени точно с онези качества, които авторът толкова цени: смелост, остроумие, самоотверженост и честност.

Писателят, който е преживял няколко войни и е бил свидетел на техните ужаси, се опитва да опише едно минало, което все още не е докоснато от тези ужаси. «В търсене на универсалното, а не на актуално-родното той открива своите извори: романтичната, още ненакърнена от войните и новите времена „негова“ Добруджа (сам казва, че там е пейзажът му, там са героите му, там е битът, работата и съдбата им) и родната културна памет под формата на летописи, надписи и легенди, които, свързани с жеравненския балкански пейзаж, ще захранят „Старопланински легенди“» [Стойчева]

В спомените си Борис Йоцов пише, че по време на един от разговорите си с Йовков е казал: „Знаеш ли, Йордане, твоите „Старопланински легенди“, към които не веднъж съм се връщал, ме принуждават да мисля, че ти би трябвало да се върнеш отново към нашия приказен, легендарен свят“ [Йоцов 1937]. За да създаде тази приказна атмосфера, Йовков се старее да използва език, който най-добре прилича на живия разговорен език на съотечествениците си, а не на литературния език, който той смята за изкуствен и неправдоподобен.

Йовков се обръща и към фолклора, като заимства от него някои мотиви и сюжети и ги вплита в своите истории. Като допълнение към фолклорните влияния се усеща и влиянието на приказния канон. Друг важен компонент е християнската вяра и библейските мотиви, които също се появяват в разказите.

Важно е да се отбележат епиграфите към всеки от разказите. Те са взети от различни източници: народни песни, летописи, откъси от стари ръкописи и древни надписи. Така, както пише и Адриана Дамянова, дори на ниво претекст Йовков "възкресява" миналото в своите разкази [Дамянова 2005].

3. Героите на сборката „Старопланински легенди“

Първият разказ в сборката е „Шибил“, разказващ за безстрашния хайдутин, който среща Рада, хубаво и смело момиче, чиято любов осъжда и двамата на смърт. Съдбовната среща на героите и борбата им за щастие задава тона и показва характерните за всички герои на сборката черти: решителност, гордост, непокорност и страстна любов. Въпреки че Шибил е хайдутин, способен на грабежи и убийства, любовта му към Рада сякаш го пречиства и разкрива дълбочината на характера му. Светлозар Игов отбелязва, че най-висшият критерий за поетиката и етиката на Йовков е човекът като индивид [Игов 2000].

Следващият разказ „Кошута“ започва с епиграм, взет от народна песен: *«Не го повика, както се вика,/ ами поблея, като кошута»*. Историята разказва за жителите на едно малко селце, сред които е и Стефан, млад момък, склонен към приключения. Забележителна е и героинята на разказа, Муца, местната лекарка, носителка на тайни, магически знания, която често говори за вълшебни същества (юди и самодиви) и за лечебните свойства на местните билки. Може да се каже, че и самата природа е героиня на разказа „Кошута“, защото в по-голямата му част се описват срещите с флората и фауната. Стефан търси измислен или реален елен, който се оказва съпругата му Дойна. Така един разказ за ежедневието на обикновени хора се преплита с приказния мотив на превръщането и така се създава една от легендите на Йордан Йовков.

Следващият разказ „Най-вярната стража“ започва с ловна сцена, която се превръща в катализатор на сюжета на разказа. В историята се сблъскват два свята: християнският и мюсюлманският, описва се ежедневието под игото, реалностите на времето, показани чрез няколко герои, които са принудени да живеят в този свят. Ранка, хубава и невинна мома, която е отвлечена от султана; Драгота, който служи в манастир и за когото Ранка се превръща в тайната любов на живота му; Косан, смел и решителен, също е влюбен в Ранка,

но е пълна противоположност на Драгота. Двамата мъже загиват в борбата за момичето, а тя самата, която и двамата се опитват да спасят, не успява да избегне съдбата си и остава заложница на султана до края на живота си.

Разказът е изпълнен със символи, например името на манастира, в който служи Драгота, е „Света Троица“, което отправя към преплитането на живота на тримата главни герои – Ранка, Драгота и Косан. Този съюз на тримата е същевременно и християнско наследство и приказен канон, защото числото «три» в приказки има определено значение и често се среща в приказните сюжети. Освен това двамата синове, които Ранка отглежда, стават своеобразно олицетворение на мъжете, загинали в борбата за нея, и се превръщат в нейните най-верни пазители, както е посочено в заглавието на историята.

Героинята на следващия разказ, озаглавен с името ѝ, е циганката Божура, още една горда и непокорна жена, създадена от Йовков. Тя е пълна противоположност на Ганаила, която ненавижда. Неочаквано за самата себе си Божура заема мястото на Ганаила, когато възлюбленият ѝ Василчо, когото Ганаила толкова дълго е чакала, внезапно се връща в селото. Той влюбва Божура в себе си и с това започват нещастия на героите. Едва смъртта на Василчо я принуждава да прости на съперницата си и тази трагедия слага край и на Божуриния живот.

Разказът „Юнашки глави“ се състои от две части: първата е спокойна, но напрегната, пораждайки очакване на нещо страшно и неизбежно. Втората част е изпълнена с трагични събития, но във финала на историята всичко сякаш се връща към предишното си, спокойно, но тревожно състояние на очакване на промяна.

Дядо Руси, както и старата тополя в селото, е своеобразен носител на историята, на знанието за едно старо време, което е отминало завинаги и е непознато за новите поколения.

Синът му Милуш, водач на въстанието, със своя пример събужда баща си от дългия му сън, когато новото поколение въстава, за да освободи родината. Въстанието завършва с поражение, дядо Руси загубва сина си, но остава жив като символ на вечната история на страната, мълчалив наблюдател, пазител на нейната история.

Сюжетът на разказа „Постолови воденици“ ни връща към селския бит на жителите на Стара Планина: воденици, добитък, комшийски кавги. Козелът (често в образа на това животно се явява самият дявол), който преследва героите, е символ на застрашаващото присъствие на една друга сила, която може да съсипе живота. Женда, младо момиче, на което е отредена ролята на изкусителка, която погубва мъжете и изчезва, е героиня, различна от останалите женски персонажи в сборника (виж Приложение № 3). Нейният характер наред със страховития, опасен козел изглеждат като две разрушителни сили, които действат заедно.

Разказът „Индже“ често е сравняван с първия разказ от сборката „Шибил“, защото сюжетът му също е свързан с освободителното движение. Наречен отново на името на главния герой, разказът се фокусира върху вътрешното превъплъщение на героя, който заради угризенията на съвестта си се превръща от жесток и безнравствен престъпник в човек, разкалял се за греховете си. Обаче докато в „Шибил“ героят се променя благодарение на любовта, чувство, дошло отвън, то Индже обмисля постъпките си, променя своя живот и благодарение на това постига хармонията със самия себе си. Л. Попова подчертава, че метаморфозите на Йовковите герои «следват християнската парадигма на преображение» [Попова 2001]. Но въпреки това чувството за вина не напуска Шибил дори и във финала на разказа и той решава да се самоубие, за да не нарани повече никого.

В разказа „Овчарова жалба“, който е издаден по-рано от другите, за пръв път се появява първоличен наратив, – разказвачът споделя спомени от детството си. Описването на тази местност, на Балкана, на родното му село е изпълнено с дълбока нежност и любов. Разказът за овчаря Стефан, полудял след като любимата му Елена е омъжена за друг, напуска селото и забравя майка си, описва още един изключителен характер на горд човек с трагична съдба.

Разказът „През Чумавото“ разказва за времената на страшни епидемии, които е преживяла Жеравна, родния град на Йовков. Разказът е разделен на две части, първата е за борбата на жителите на града с чумата, а другата – за сватбата, един вид пиршество по време на чума, което дава надежда за щастливо бъдеще на жителите на града, за възможността да отдъхнат поне за малко в толкова тежко време.

Последният разказ в сборника е „На Игликина поляна“, чието заглавие е взето от народна песен (стиховете ѝ служат и като епиграф на разказа), съдържа важни за сборника теми, които преди това се срещат в други разкази: любов, която води до прераждане, героизъм, борба за свобода. Главните герои, Димитър Крайналията и племенникът му Стоян, са хайдути, тръгнали към планината. Крайналията си спомня за любимата си, загубил отдавна, обстоятелствата на смъртта ѝ наподобяват сюжета на разказа „Шибил“. Крайналията е остарял, губи силите си и когато разказва на племенника си за своето миналото, сякаш му предава част от себе си, от историята си, така че последният като наследник на семейството и неговото дело да запази живота на Крайналията в себе си, в паметта си.

Както виждаме, за Йовков е важно да отдели героите си от тълпата. Всички негови герои странят от хората, самовглъбени са, различават се от останалите със своя характер или външност. Често те имат трагична съдба – загиват, остават самотни, обаче не губят своето достойнство и гордост. Лилия Чеева смята, че „Йовков споделя познатата теза, че онзи, комуто е дадено нещо повече, нещо „над“ останалите, обитава една особена самота. Но творецът разкрива това „повече“ през понятията „добро“ и „зло“, преди всичко като етични, а не като философски категории, неведнъж съотнасяйки ги към представата за божественото (сакралното) и дяволското (адовото). Тълкува човека в полето на етичното, оценява го посредством представата му за греха и отношението към него. Самотата на Йовковите герои идва като следствие от нарушеното равновесие между доброто и злото у тях, от прекомерността на сила, власт, красота, любов; идва от отхвърлянето на закона за равновесието, на който се крепи целостта на човешката личност и общност, на самото съществуване на света“ [Чеева 2008].

Сред общите мотиви в разказите на сбирката ще отбележим като основни два такива:

1) мотивът за борбата – най-често героите се борят за освобождението на България от османско иго. Други се борят за любовта си. Борбата им завършва със смърт. Битовите сюжети от живота на България в миналото често са пронизани със разтърсвания: настъпления на врагове, епидемия на чума, битки.

2) мотивът на превръщането, прераждането – „спасението от изначалната екзистенциална самота зависи от посоката на избора, реализиран в метаморфозата“ [Чеева 2008].

Така че сборникът с разкази на Йордан Йовков „Старопланински легенди“ е не само успешен опит за създаване на епичен алманах за миналото на родния край и на неговите герои, за техните житейски преживявания на фона на реални исторически събития или преплетени с разпознаваеми фолклорни мотиви. Това е истинска антология на изненадващо силни, незабравими характери.

Елин Пелин си спомня за него, «У Йовков се чувства през всичкото време, че зад всяко лице стои жив човек, зад всеки момент, положение в разказа стои действително преживяване, спомен из личния живот или нещо разправено или чуто от някого» (цит. по: http://www.daskalo.com/onobrazovanie/files/2017/05/7_DVIZHENIE_RODNO_IKUSTVO_-_Jordan_Iovkov_Racho_Stojanov.pdf) „Йовков е нещо повече от фамилия на български писател, повече от име, което удържа корпуса на едно творческо дело. Йовков е код на базисни неща в нашето отношение към литературата, код на съкровени желания» [Стефанов 2001].

Цитирана литература:

Дамянова 2005: Дамянова, А. „Старопланински легенди“: опит за „критическо четене“. // Електронно списание LiterNet, 23.11.2005, № 11 (72).

<<https://litenet.bg/publish3/adamianova/staroplaninski.htm>>

Игов 2000: Игов, Св. Българската литература XX век – от Алеко Константинов до Атанас Далчев. София: Бенида, 2000.

Йоцов 1937: Йоцов, Б. Последните ми срещи с Йовкова. // Българска мисъл, г. XII, София, 1937, кн. IX – X, 557-572.

<http://www.sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=726:im&catid=29:2010-04-24-09-14-13&Itemid=61>

Попова 2001: Попова, Л. Митологемата „преображение“ в „Старопланински легенди“. // Български език и литература (електронна версия), 2001, № 1.

<<https://litenet.bg/publish4/lpopova/jovkov.htm>>

Стефанов 2001: Стефанов, В. За Йовков – отвъд доброто и злото. // Литературен вестник, бр. 27, 11.07-17.07.2001.

Стойчева: Стойчева С. Йордан Йовков // Речник на българската литература след Освобождението. <http://dictionarylit-bg.eu/Йордан-Стефанов-Йовков>

Чеева 2008: Чеева, Л. Смърт и самота в „Старопланински легенди“. // Български език и литература (електронна версия), 2008, № 3.

<https://litenet.bg/publish23/1_cheeva/smyrt.htm>

Шанова 2001: Шанова, З.К. Переводы произведений Й. Йовкова на русский язык (к 120-летию со дня рождения). // Материалы XXX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 14. Шестые Державинские чтения „Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики“. Ч. 2. СПб., 2001, 30-34.